

Igekötös igék kapcsolódási mintázatai Vizsgálati lehetőségek

Az igekötös igék egyrészt lexikai egységet képeznek, amely morfológiai folyamat révén jön létre, másrészt a mondatban szintaktikai szerkezetként viselkednek, amelynek részei elválhatnak egymástól. Problemátikus az igekötő-állomány kijelölése és az igekötők funkcióinak, valamint az igekötő + ige típusú kapcsolódási mintázatok sajátosságainak meghatározása is. A fenti kérdések közül ebben az írásban az igekötők és igék kapcsolódási mintázataival foglalkozunk. Az alábbiakban három problémakörrel lesz szó: milyen tényezők befolyásolják 1) az igekötők mondatbeli megjelenését, 2) az igekötők és igék kapcsolódási mintázatait és 3) az igekötös mintázatok közötti választásokat. Míg az első és második kérdéskör kapcsán röviden felvázoljuk az eddigi elképzeléseket a felvetett témákkal kapcsolatban, a harmadik részben az igekötös mintázatok közötti választást Taylor (2002) alapján, kognitív keretben, az igekötös igékre épülő sémák versengése alapján kísérjük meg megközelíteni, vizsgálva a Taylor (2002) által az inflexióval kapcsolatban felvetett szempontok érvényesíthetőségét a szóalkotásnak ezen a sajátos területén.

Kulcsszavak: igekötös igék, kapcsolódási mintázatok, sémák versengése, a kidolgozási távolság elve, a mintázatok közötti választásokat befolyásoló (egyéb) tényezők

1. Igekötők mondatbeli megjelenése

Az igekötőkkel kapcsolatos egyik kérdés az, hogy a mondatban egyáltalán szerepelhet-e igekötös ige vagy sem, és mi az oka az igekötös vagy igekötőtlen ige használatának.

Alapesetben az igekötő lexikai-szemantikai szinten perfektívál, de jelenléte vagy hiánya a mondatban nem mutat közvetlen összefüggést a mondat aspektuális értékével, mivel azt más tényezők is befolyásolják, így „a tárgy fajtája, az időmódosító, számneves szerkezet, rezultatív szerepű melléknévi vagy főnévi kifejezés, valamint végpont szerepű helyhatározó jelenléte” (Gyuris–Kiefer 2008: 240). Péter (2008) szerint az igekötös és az igekötőtlen ige közötti viszony aszimmetrikus: míg az igekötös ige alapesetben, lexikai-szemantikai szinten a befejezettséget jelöli, az igekötőtlen ige ebben a tekintetben nincsen meghatározva (nem jelöli a befejezettséget), és ezért – más tényezőkkel együttműködve – a folyamatos és a befejezett aspektus kifejezésére is alkalmas. A hátul álló igekötös ige aspektusa szempontjából ugyanúgy jelöletlen, mint az igekötőtlen ige; lehetséges aspektuális értékei közül az egyiket egyéb tényezők (például a mondatban használt határozók/idegmódosítók) hívják elő. Az aspektust véleménye szerint a magyarban is egy Bondarko (1971) értelmében felfogott funkcionális szemantikai mezőként lehet felfogni, amelyben lexikai-szemantikai, szintaktikai, pragmatikai tényezők működnek együtt.

Mindazonáltal produktívan létrehozott igekötös ige kanonikus pozíciójú (ige előtt álló) igekötővel csak befejezett aspektusú mondatban fordul elő. (Kivételt képeznek ez alól az É. Kissnél (2004, 2005, 2008) szereplő ún. lokatív igekötők, ezeket azonban általában nem tartják igekötőknek, mivel szintaktikai viselkedésük ugyan az igemódosítókéval azonos, de nem hoznak létre szemantikai egységet az igével, az igekötőktől eltérően nem ismételhettek (vö. Kiefer 2003: 185–186), és nem is perfektíválnak.)

Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására.
Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor, Tátrai Szilárd. Budapest: ELTE. 2012. 71-84

É. Kiss (2004, 2005, 2008) az igekötőt nem aspektuális operátornak, hanem olyan másodlagos predikátumnak tekinti, amelynek mondatbeli funkciója elsősorban a komplex igei predikátumok eseményszerkezetéhez történő hozzájárulás. Ennek alapján É. Kiss (2004: 41–43, 2005: 82) szerint nagyrészt megjósolható az igekötő jelenléte vagy hiánya a mondatban. Igekötő általában akkor fordul elő, ha a predikátum eseményszerkezete komplex (a megfelelés azonban nem egy az egyhez jellegű). Az igekötő csak akkor maradhat el, ha egy – az igekötőkhöz hasonlóan másodlagos predikátumként funkcionáló, de az igekötőktől eltérően leíró tartalommal bíró – rezultatív vagy terminatív frázis foglalja el az igekötő kanonikus ige előtti pozícióját, pl. *Mari zöldre festette [be] a kerítést* (vö. É. Kiss 2004: 24, 2005: 61).

Funkcionális kognitív keretben Imrényi (2011: 97–102) az igekötő + ige szerkezetet, amely egy konceptuális feldolgozási egységet alkot, a protoállításon belüli kidolgozó viszonyok egyik típusának tekinti. (Protoállításnak minősülnek a többi igemódosítóval alkotott szerkezetek is.) A protoállítás a mondatba foglalt állítás kidolgozottsági hierarchiájának része, közepes kidolgozottsági szinttel (vö. Imrényi 2011: 74), default interpretációban. (A default interpretáció szerinti mondat kijelentő, állító és semleges mondat.) Elemzései alapján Imrényi (2009: 360) az igemódosítókkal kapcsolatban rámutat arra a valószínűsíthető összefüggésre is, hogy az igemódosítónak fontos szerepe lehet a predikáció lehorgonyzásában.¹

2. Igekötők kapcsolódási mintázatai

A továbbiakban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy az egyes igekötők közül melyek milyen kapcsolódási mintázatokban fordulhatnak elő. Azokat a tényezőket keressük, amelyek befolyással lehetnek az igekötők és igék kapcsolódási lehetőségeire, többé vagy kevésbé meghatározhatják ezek kapcsolódási mintázatait.

2.1. Szemantikai tényezők

A magyarban az igekötős igék kapcsolódási mintáiról elsősorban szemantikai szempontból van értelme beszélni, mivel az igekötők és igék összekapcsolódását semmilyen fonológiai vagy morfológiai feltétel nem korlátozza (Kiefer–Ladányi 2000: 455). Az igekötők kapcsolódási mintái csak az igekötők egyes jelentéseire nézve határozhatók meg, mivel ugyanazon igekötő kapcsolódási lehetőségei az adott igekötő különböző jelentéseiben eltérnek egymástól. A kapcsolódási minták megállapítása szorosan összefügg egyrészt az igekötők jelentéseinek meghatározásával, másrészt az igekötővel adott jelentésében kapcsolódni képes igecsoportok szemantikai tulajdonságainak meghatározásával. Ezen a téren vannak részeredmények, de átfogó munkák még nem születtek.

Kiefer és Ladányi (2000: 483–518) a *be*, *szét*, *agyon* és *tönkre* igekötők kapcsolódási mintázatainak megállapításakor – többek között Ladányi (1999–2001) és Ladányi (2000) alapján – törekedett a vizsgált igekötők egyes lexikai és akcióminőség-jelentéseinek megállapítására; a produktív kapcsolódási mintákat ezekhez a jelentésekhez kötve állapították meg. Olyan kapcsolódási mintákat állítottak fel, amelyek elsősorban produktív képzési szabályok által létrehozható, morfológiailag komplex alapszavak csoportjait érintik, annak a megfontolásnak az alapján, hogy ezekkel az igekötő biztosan termékenyen tud kapcsolódni (Kiefer–Ladányi 2000: 483).

¹ „...the verbal modifier category has an important role to play in the **epistemic grounding** of a predication (cf. Langacker 1991, 89–95; Pelyvás 1996), typically marking (the contextual recoverability of) the participants and/or the spatio-temporal relation between the reference event and the speech event (cf. its role as a perfectivizer)” (Imrényi 2009: 360).

A *be* igekötő például első jelentésében ('befel') tipikusan mozgásigékhez vagy ezek kauzatív megfelelőihez (pl. *berohan valahová* (zárt térbe), *bedob valamit valahová* (zárt térbe), míg második jelentésében (totalitás = 'nagy felület[et érintve]') elsősorban a 'tesz valamit valamilyenné' jelentésmozzanatot tartalmazó tranzitív cselekvésigékhez és a 'valami válik valamilyenné' jelentésmozzanatot tartalmazó, *patiens argumentumú* intranszitiv igékhez járul produktívan, pl. *befesti a falat, befagy [a tó]*; harmadik jelentésében (szaturativitás = '(relatív) nagy vagy kielégítő mértékben [végzett cselekvés]') pedig olyan igékhez kapcsolódhat, amelyek tartalmazzák az 'eszik' vagy 'iszik' jelentésmozzanatot, pl. *bekóllázik* (vö. Kiefer–Ladányi 2000: 484–493). Neologizmusokban a *be* igekötőnek kialakult egy újabb akcióminőség-jelentése is; ebben az új, szubmerzív jelentésben ('valamilyen intenzív állapotba való belekerülés és az abban való elmerülés') a *be* főként folyamatigékhez kapcsolódik, pl. *bealszik, behiszitizik* (l. Nádasdy 2003, Ladányi 2004).

Szili több munkájában (pl. 2003, 2005, 2009) *A magyar nyelv értelmező szótárából* (I.–VII. 1959–1962) vett szócikkek anyagának elemzésével különböző igekötőkkel (pl. *ki, be, fel, le*) alkotott igekötös igék alapján törekszik megrajzolni az igekötőknek az irányjelentésektől az elvont jelentésekig vezető útját és kapcsolódási lehetőségeit, a kognitív nyelvészet egyes meglátásait is bevonva. Ladányi (2004) munkája a Magyar Nemzeti Szövegtárból (MNSz) vett korpuszanyag vizsgálatára épül, amelyben a *be* igekötös neologizmusok vizsgálatával azt próbálja megragadni, hogyan alakulnak ki a régebbiekre épülő újabb jelentések az igekötös igékben, hogyan vezetnek ezek az igekötők újabb kapcsolódási lehetőségeihez, illetve miért válhatnak fel igekötös neologizmusok konvencionalizálódott igekötös igéket.

Funkcionális kognitív keretben az igekötők és igék összetett szerkezetű, igekötös igévé történő összekapcsolódását az igekötők és az igék szemantikájából vezetik le, Langacker (1987) kölcsönös kidolgozás elve, valamint Fauconnier és Turner (1996) *blend* fogalma keretében (vö. Tolcsvai Nagy 2001, 2005). Booij (2010: 130) javaslata alapján a partikula + ige típusú, a mondatban szintaktikai szerkezetekként viselkedő alakulatok – így többek között a magyar igekötös igék – kapcsolódási mintáit konstrukciós keretben megragadva áthidalhatóvá válna az igekötös ige lexikai egység, illetve szintaktikai szerkezet jellege közötti ellentmondás. A különböző igekötő + ige típusú konstrukciós sémák és a hozzájuk tartozó konstrukciós jelentések azonban a magyarra nézve egyelőre nincsenek kidolgozva.

2.2. Vonzatkeret

Az igék és igekötők kapcsolódására vonatkozó mintázatokat nem elegendő csak a (valamilyen) igekötő + ige típusú kapcsolatokban vizsgálni, hanem ki kell terjeszteni a vizsgálatot az igekötös ige vonzatkeretére is. Nemcsak az igekötös igék jelentése és tágabb szerkezetekben való megjelenése kötődik a vonzatkeretekhez, hanem – úgy tűnik – a vonzatkeretek – a vonzatszerkezetre épülő mintázat (séma) szerkezeti (konstrukciós) jelentésén keresztül – az igekötös igék alapigéit is meghatározzák. Ez azt jelenti, hogy az igekötös ige a vonzatkeretével együtt olyan konstrukciót alkot, amelyben az igekötő + ige kapcsolódást a vonzatkeretet is tartalmazó szerkezeti mintázat (konstrukciós séma) általánosított, sematikus jelentése befolyásolja vagy határozza meg. Így például a *valaki odadobja / odarúgja valakinek a labdát / a golyót* stb. nyelvi kifejezésekre épülő séma így ragadható meg: *odaV valakinek valamit* (ahol V = 'juttat <fizikai erő kifejtéssel>'). Ezt a sémát követik az *odacsúsztat / odalök / odapöcköl* stb. *valakinek valamit* kifejezések, ahol a *csúsztat, lök, pöcköl* stb. a 'juttat <fizikai erő kifejtéssel>' általános jelentéstartalmat dolgozza ki a juttatás egy speciális módját előtérbe helyezve.

Az ebbe a mintázatba szemantikailag eredetileg nem illeszkedő igék (pl. *fejel, ível, játszik*) metaforikus jelentésben be tudnak illeszkedni ebbe a sémába, ha az általuk megjelenített ese-

mény valamilyen módon kapcsolatba hozható a séma jelentésével. Abban az esetben azonban, ha a saját vonzatkeretük nem illeszkedik a sémához, alaki sémakövetésük jelzi a konstrukciónak a jelentés érvényesülését. Például *valaki fejel, a labda (át)ível (a pálya fölött), valaki játszik valamivel* (vagy: *valaki játszik valamit valakivel*) ---> *valaki odafejeli / odaíveli / odajátssza valakinek a labdát*. Kognitív keretben ez a jelenség a blend fogalmával ragadható meg (Fauconnier–Turner 1996, Fauconnier 1997, Tolcsvai Nagy 2005).

A gondolatot továbbvezetve, ebben a keretben az igék nem alkalmi vonzatváltását (pl. *valaki játszik valamit valakivel* ---> *valaki oda|játszik valamit valakinek*) általában is egy, az adott ígére vonatkozó új szerkezeti mintázat konvencionalizálódásaként értelmezhetjük.

3. Versengés és választás

Az alábbiakban az igekötők és igék kapcsolódását, az igekötők közötti versengést megkíséreljük az igekötős igékre épülő sémák versengése alapján megközelíteni, a Taylor (2002) kognitív grammatikájában kifejtettek alapján, vizsgálva az ott felvetett szempontok érvényesíthetőségét. Taylor (2002) elképzeléseinek bemutatását követően olyan elvi megfontolásokat és vizsgálati szempontokat tartalmazó problémákat vázolunk fel, amelyek egy későbbi vizsgálatot alapozhatnak meg.

3. 1. Sémák és versengésük kognitív keretben – az angol többes szám példája

A nyelvi kifejezések közös tulajdonságait általánosító sémák kognitív keretben a lexikai egységekhez hasonlóan szimbolikus egységek, amelyeket a szemantikai és a fonológiai pólus egysége jellemez.

John Taylor (2002) kognitív grammatikájában az angol főnévi többes szám sémáinak versengésével kapcsolatban két tényezőt említ, amelyeknek szerepük van abban, hogy versengő sémák közül melyik fog érvényesülni. A szabályos esetekre vonatkozó, erős sémák versengésével kapcsolatban azt állapítja meg, hogy a sémaválasztást befolyásoló tényező a sematikus mintázat és nyelvi kifejezésként megjelenő megvalósulása (instanciációja) közötti kidolgozási távolság (Taylor 2002: 301–302). A kidolgozási távolság fogalma azzal függ össze, hogy a séma az instanciációjához képest valamilyen fokban sematikus, meghatározatlan (alulspecifikált). (A sémát megvalósító instanciáció oldaláról nézve, ahhoz, hogy megkapjuk az instanciációt, valamilyen mennyiségű tartalmat a sémához hozzá kell tenni). Az erős sémák esetében az instanciációtól rövidebb kidolgozási távolságra lévő, azaz több specifikusságot mutató séma kerül előnybe a nagyobb kidolgozási távolságra lévő, azaz kevesebb specifikusságot mutató sémával szemben, vagyis az a séma győz, amelynek az esetében a kidolgozási távolság a legrövidebb. Az ún. szabályos többes számú alakok esetében egy nagyon általános [NOUN] [PL] / [...] [S] szupersémához² három, az általános sémánál pontosabban meghatározott tulajdonságokkal jellemezhető (specifikusabb) alséma tartozik: A) [...C_{voiceless}] [s], B) [...C_{voiced}] [z], C) [...C_{sibilant}] [əz]. (A C séma részleges átfedést mutat az A és B sémákkal, mivel a szibilánsok egy része a zöngétlen, más része a zöngés mássalhangzók csoportjába tartozik.) A szibilánsok esetében a C alséma azért tud a másik két alsémával szemben érvényesülni, mert specifikusabb, mint a másik kettő – hiszen az A és B alséma olyan szavakra vonatkozik, amelyeknek utolsó hangzója csak a zöngésség tekintetében, tehát kevésbé specifikusan van meghatározva, mint a C alséma

² A séma reprezentációjában a / jel előtti rész a séma szemantikai szerkezetét, míg a / jel utáni rész az ennek megfelelő fonológiai szerkezetet reprezentálja.

esetében, ahol a szavak utolsó hangzója ennél specifikusabban van definiálva: a szibilánsok a mássalhangzóknak egy képzési szempontból meghatározott csoportjába tartoznak.

Ugyanakkor az ún. kivételes többes számok különböző típusainak esetében (*sheep* – *sheep*; *foot* – *feet*; *ox* – *oxen*; *wife* – *wives*; *thesis* – *theses*; *corpus* – *corpora* stb.), ahol az egyes eseteket tartalmazó kis elemszámú csoportokra gyenge sémák épülnek, a kidolgozási távolság, vagyis az érintett séma specifikusságának mértéke Taylor megállapítása szerint általában nem tud érvényesülni, mivel a sémát meghatározó szavak csoportjaiba vagy nagyon különböző, általánosítható fonológiai vagy szemantikai tulajdonsággal nem rendelkező szavak tartoznak (pl. *man* – *men*, *mouse* – *mice*), vagy nem minden, az általánosítható tulajdonságokat felmutató szó tartozik ugyanazon sémához (pl. *wife* – *wives*, *knife* – *knives*, de *roof* – *roofs/rooves* és *cliff* – *cliffs*).

Azokban az esetekben, amikor erős (a többes szám esetében a szabályos [-z], [-s] vagy [-əz] toldalékokra épülő) sémák és a kivételes esetekre épülő gyenge sémák versengenek egymással, az erősekkel szemben a gyenge sémák alkalmazása azért lehetséges, mert ebben az esetben a gyenge sémához tartozó alakok gyakorisága a meghatározó – mégpedig nem a típusgyakoriság, hiszen ezek a csoportok nagyon kevés tagot számlálnak, és jellemzően nem is bővülnek, hanem az adott csoportba tartozó egyes elemek példánygyakorisága. Ez egyben azt is jelenti, hogy ezekben az esetekben a példánygyakoriság az egyes alakok önálló rögzülését és nem a sémát erősíti (Taylor 2002: 307, vö. még Tanos 2008, Bybee 2007: 13).

3.2. A magyar igekötös igék kapcsolódási mintázatai/sémái és a sémák versengése

Felvetődik a kérdés, hogy vajon Taylor (2002) elgondolásainak adaptációjával a magyar igekötők kapcsolódási mintázatai is vizsgálhatók lennének-e a versengő sémák terminusaiban. A problémát az jelenti, hogy gyökeresen eltérő jelenségekről van szó: az inflexiós sémák és az igekötös mintázatok mint szóalkotási sémák versengése különbözik egymástól.

Az inflexiós sémák esetében a különböző egymással versengő toldalékok jelentéskülönbség nélkül ugyanazt a funkciót töltik be, ezért esetükben a versengés azt jelenti, hogy a versengő alakok közül általában csak egy győztes kerülhet ki.³

Az inflexiós toldalékoktól eltérően az igekötös igék esetében több igekötő is kapcsolódhat ugyanazzal az igével aspektuális (perfektív) funkciójában, miközben a perfektív jelentéssel együtt járó irányjelentésük vagy akciominőség-jelentésük többé-kevésbé szinonim, vagy különbözik egymástól.

Taylor (2002) alapján két lehetséges vizsgálati irány merül fel:

1) konvencionalizálódott igekötös igék mintázatainak versengésében a kidolgozási távolság elvének érvényesülését,

2) neologizmusok és konvencionalizálódott igekötös igék sémáinak versengésében a kidolgozási távolság mellett vagy helyett a példánygyakoriság szerepét vizsgálhatjuk meg.

3.2.1. Konvencionalizálódott mintázatok versengése

Taylor (2002) szerint a kidolgozási távolság elvét főleg erős sémák esetében lehet alkalmazni, így az igekötös mintázatok tekintve a sok típusra épülő, konvencionalizálódott igekötös igék mintázatai versengésének vizsgálata jöhet szóba, vagyis főleg azok az esetek lehetnek alkal-

³ Néhány ellenpélda is van, mint például az orosz *csaj* 'tea' szó *csaj-a*, *csaj-u* genitívusi vagy a *ruka* 'kéz' szó *ruk-uj*, *ruk-oju* instrumentalis alakja – az első pár esetében az alakok között szemantikai, a második pár esetében stilisztikai különbségek vannak. A magyarban a hasonló alakú különbségek gyakran szóhasználatához vezetnek, pl. *daru* 'gép': *daru-k*, *daru* 'madár': *darv-ak*.

masak következtetések levonására, amelyekben ugyanazon ige többféle igekötőségi-sémának megfelelően is kapcsolódni tud igekötőkkel.

Ezekben az esetekben – a kidolgozási távolság elvével összefüggésben – elsősorban azt kellene megvizsgálni, hogy az egyes igekötők és a velük kapcsolódni képes igecsoportok jellemzőit tartalmazó sémák milyen mértékben sematikusak és/vagy specifikusak egymáshoz képest, azaz melyik igekötős mintázat esetében mekkora a kidolgozási távolság a mintázat és a mintázatot követő konkrét igekötős igék mint instanciációk között.

Mivel az igekötők és igék kapcsolódására alaki (fonológiai vagy morfológiai) korlátozások egyik igekötő esetében sem vonatkoznak (lásd korábban), a sematikusság vs. specifikusság kérdését nem alaki oldalról, hanem a jelentés oldaláról közelítjük meg.

Ha megpróbáljuk az igekötős igékre vonatkozó egyes sémák szerkezeti jelentésének általánoságát vagy specifikusságát megállapítani, abból indulhatunk ki, hogy az igekötős igék esetében is van egy nagyon általános és meghatározatlan szuperséma, az igekötő + ige konstrukciós séma, amely átfogja az összes igekötős igét. Az ehhez a szerkezeti sémához kapcsolódó legáltalánosabb (legkevésbé specifikus) jelentés tipikus esetben a perfektív (befejezett) igeaspektus kifejeződése, amely – megint csak tipikus esetben – az igekötő jelentéséből adódik.⁴ Ha ez a nagyon általános, sok tekintetben meghatározatlan, sematikus igekötő + ige séma határozná meg az igekötők és igék kapcsolódását, akkor elvileg a perfektivitás kifejezése céljából bármely igekötő kapcsolódhatna bármely igéhez – de ez nem áll fenn; az egyes igekötőket tartalmazó igekötős igék kapcsolódási mintázataiban, amelyek az igekötő + ige szuperséma alsémái, a fentiekben megadottaknál specifikusabb meghatározások érvényesülnek. Ennek az az oka, hogy az igekötők többnyire nem tisztán perfektiváló funkciójúak (Kiefer 2006: 45–47): a perfektív jelentést vagy az irány-, vagy az akcióminőség-jelentésükkel együtt jelölik.

A szuperséma alsémáinak, az egyes igekötős igék kapcsolódási mintáit tartalmazó sémáknak a szóban forgó igekötő fonológiai alakját, adott jelentéséhez tartozó szemantikai jellemzőit és a vele ebben a jelentésben kapcsolódni képes igecsoportok szemantikai jellemzőit, valamint az adott alséma saját jelentését kell tartalmazniuk. Az egyes igekötők szemantikai jellemzőihez az általános aspektusjelölés (befejezettség) mellett meghatározott akcióminőség-jelentés(ek) vagy irányjelentés is tartozik (tartoznak).

Az akcióminőség-jelentések tekintetbe vételével már felvethető a sematikusság mértékének szerepe a mintázatok versengésében, mert bár ugyanazt az akcióminőség-jelentést több, különböző igekötőre épülő igekötő + ige típusú mintázat is kifejezheti, az akcióminőségek nem feltétlenül egymástól elkülönülve jelennek meg.

A totális akcióminőség gyakran együtt jár a rezultatív akcióminőséggel (pl. *beken*, *beporosodik*); hasonlóképpen összekapcsolódhat a delimitatív és a szemelfaktív (pl. *bejelez*, *befél*), valamint az inchoatív/ingresszív és a rezultatív akcióminőség is (pl. *be-csillan* [*a szeme*], *be-izgul*, l. Pátrovics 2003: 204–205). Az ún. szubmerzív akcióminőség ('intenzív állapotba való belekerülés és az abban, ill. az abból fakadó cselekvésben való elmerülés', pl. *beidegesedik*, *beszomorkodik*, *behisztzik*) pedig a kezdés és az intenzitás mozzanatával kapcsolódik egybe (vö. Ladányi 2004: 101–103). A rezultativitás jelentésmozzanata másodlagosan több speciálisabb akcióminőség-jelentésben is jelen van, például a totális, a szaturatív, a terminatív, az exhausztív és az intenzív akcióminőségben (vö. Kiefer 2006: 172).

Így felvetődik az a lehetőség, hogy az akcióminőség-jelentés komplexitásának mértékét összefüggésbe hozzuk az igekötő jelentésbeli komplexitásának mértékével – és ezen keresztül az igekötőt az adott jelentésben tartalmazó séma specifikusságának a mértékével. Feltehető, hogy

⁴ „Tipikus esetben az igekötős ige befejezett aspektusú, vannak azonban befejezett szemléletű igekötőtlen igék és folyamatos szemléletű igekötős igék is” (Kiefer 2006: 43).

minél összetettebb az ige- + ige típusú szerkezeti séma által hordozott akcióminőség-jelentés komplexuma, a sémát annál specifikusabbnak tekinthetjük (lásd még a 3.2.2. pontban).

Az akcióminőség-jelentések komplexitásának mértékével kapcsolatban egyelőre nem folytak rendszeres vizsgálatok.

Ugyanakkor az, hogy mely akcióminőség-jelentés(ek) jellemezhet(nek) egy-egy ige- + ige típusú szerkezeti sémát, szorosan összefügg a különböző ige-csoportok jellemzőivel: az egyes sémák konstrukciós jelentésében az ige- + ige köötők akcióminőség-jelentése(i) mellett a megfelelő ige-csoportok jellemző tulajdonságainak is szerepelniük kell.

Például tartós-huzamos cselekvést jelölő igék (*üldögel, eszeget* stb.) nem férnek össze egy-szeriséget/szemelfaktivitást vagy kezdést/inchoativitást kifejező ige- + ige köötőkkel. Kiefer (2003: 179) korlátozásokat fogalmazott meg az ige- + ige köötők különböző akcióminőség-jelentéseinek és az eseménytípusok, illetve a lexikai jelentés alapján definiált ige-csoportoknak az összeférhetőségével kapcsolatban. Így például a „rezultatív akcióminőség csak eredményigék, a szemelfaktív csak lexikailag iteratív, az inchoatív csak hangadást jelentő, a totális akcióminőség egy terület, felszín befedését jelentő rezultatív igék, az intenzív akcióminőség pedig csak állapotváltozást implikáló rezultatív igék esetében lehetséges”. Az egyes ige- + ige köötők akcióminőség-jelentéseivel összeférhető ige-csoportok szemantikai szempontú meghatározása szisztematikusan még nem történt meg.

Az akcióminőség-jelentések szintjén lehetnek megfelelések bizonyos ige- + ige köötős igék jelentése között, hiszen egyes esetekben ugyanazt az akcióminőség-jelentést több ige- + ige köötő is kifejezheti. Például a következő példákban eredményességet/rezultativitást fejez ki mind a *ki*, mind a *fel* ige- + ige köötő: *kisöpri a szobát ~ felsöpri a szobát*, ill. eltűzottságot/intenzitást mind az *agyon*, mind a *tönkre* ige- + ige köötő: *agyonszáritja a bőrt a szél ~ tönkreszáritja a bőrt a szél*.

A fenti, többé-kevésbé azonos vagy hasonló jelentésű konstrukciók között egyfajta kvázi-szinonímia van. A kvázi-szinonímia az egymástól jellegzetesen eltérő konkrét irányjelentésekre nem jellemző, az akcióminőség-jelentésekre viszont igen. Ezekben az esetekben nem az egyes ige- + ige köötők vagy ige- + ige köötős igék szinonimák, hanem az egyes ige- + ige köötő-jelentések, ill. az ige- + ige köötős igék egyes jelentései. Ezek a kvázi-szinonim jelentések az ige- + ige köötős igéknek és az ige- + ige köötőknek a kontextusokhoz kötött jelentésváltozási folyamatai során előálló poliszém jelentéseivel, illetve a jelentések általánosabbá válásával függnek össze (vö. Ladányi 1999–2001).

A kvázi-szinonim jelentések esetében a versengő mintázatok közötti választás – az azonos jelentésű inflexiók toldalékoktól eltérően – értelemszerűen nem lehet kizárólagos. Legfeljebb preferenciákat lehet megállapítani, mivel nagyjából ugyanazt a konstrukciós jelentést többféle ige- + ige köötősige-séma is hordozhatja.

Az ige- + ige típusú konstrukciós sémák által hordozott legspecifikusabb jelentés az egyes ige- + ige köötők (tényleges vagy metaforikusan felfogott) irányjelentése (azokban az esetekben, amikor az ige- + ige köötő a befejezettség és valamilyen akcióminőség-jelentés mellett még kimutathatóan rendelkezik ilyen jelentéssel is).

Az irányjelentések szintjén a közös jelentésmozzanat maga a legáltalánosabban felfogott irány. Így mozgást, mozgásminőséget vagy irányulást kifejező igék esetében a kifejezendő iránynak megfelelően többféle irányjelentésű ige- + ige köötő kapcsolódhat ugyanahhoz az ige- + ige köötőhöz különböző jelentésben, azonos vagy különböző vonzatkeretben, pl. *bemegy a kertből a szobába, kimegy a szobából a kertbe*, de *kimegy a házból a rétre; felmegy a pincéből a padlásra, lemegy a padlásról a földszintre*, de *lemegy az emeletről a pincébe*. Könnyen belátható, hogy az irányjelölő ige- + ige köötő + mozgást/mozgásminőséget/irányulást kifejező ige típusú séma konstrukciós jelentésében szerepet játszó specifikus irányjelentés, valamint az ige- + ige köötővel kapcsolódni tudó igék speciális cso-

portjának kijelölése miatt ebben a sémában nem játszhatnak szerepet azok az igekötők, amelyek irányjelentéssel nem rendelkeznek (pl. *meg*, ill. *agyon*, *tönkre*).⁵

Felmerül az a kérdés is, hogy az egyes irányjelölő igekötők irányjelentése valóban azonos mértékben specifikus-e. Úgy tűnik, hogy irány tekintetében például az *el* igekötő (amely egy kijelölt ponttól való távolodást fejez ki, pontosan nem meghatározott irányban) kevésbé specifikus, mint mondjuk a *be*, *ki*, *le*, *fel* stb. igekötők, amelyeknek az esetében az irány pontosan meg van határozva. Ebben az esetben az általánosabb és a specifikusabb irányjelentések között részleges jelentésazonosság van. Például az *elment* bizonyos esetekben többé-kevésbé a *kiment*, máskor a *bement* vagy a *leмент* ige által jelölt specifikusabb tartalomnak felel meg: *elment a koncertről* ~ *kiment a koncertről*, *elment a koncertre* ~ *bement a koncertre* ~ *kiment a koncertre* ~ *leмент a koncertre*. Az ilyen megfeleltetéseknek azonban nemcsak a jelentések, hanem a vonzatkeretek különbsége is határt szab, pl. *elment a koncertről* – ?/**bement a koncertről* – ?/**leмент a koncertről*.

Vajon következik-e a fentiekből az, hogy a többi felsorolt irányjelölő igekötőhöz képest kevésbé specifikus irányjelentéssel bíró *el* használata mozgást jelentő igékkel korlátozottabb, mint a specifikusabb irányjelentéssel bíró igekötőknek? Ha ez így lenne, akkor az irányjelölő igekötő + mozgást jelentő ige séma esetében valóban érvényesülne a kisebb kidolgozási távolság (nagyobb specifikusság) elve Ezt a kérdést az irányjelentésükben használt specifikusabb jelentésű igekötők és az *el* versengésének elemzésével lehetne megvizsgálni.

Az irányjelentések szintjén az igekötők, illetve az igekötős igék mintázatai közötti, a kifejezendő iránynak megfelelő választásról csak akkor lehet szó, ha az ige jelentéstartalmában az irány lexikailag nincs kódolva. Mivel a magyarban az irány lexikai kódolása nem jellemző (a magyar ún. szatellita nyelv – vö. Pléh 2000: 992), a legtöbb mozgást vagy mozgásminőséget jelölő ige a kifejezendő iránynak megfelelően szabadon kapcsolódhat az irányjelentésű igekötőkkel (pl. *bemegy*, *kimegy*, *lemez*, *felmez*; *átgurul*, *idegurul*, *odagurul*, *rágurul*). Abban az esetben, ha az irány lexikailag kódolva van az ige jelentésében, az igekötős mintázatok kizárják egymást: az irányjelentésű igekötők közül a többivel szemben ilyenkor az érvényesül, ami irányjelentésének jellege szerint megfelel az alapige jelentése által implikált iránynak (pl. *hull* < 'lefelé', *emelkedik* < 'felfelé' ---> *lehull*, *felemelkedik* vs. **felhull*, **leemelkedik*). Ilyenkor tehát nem arról van szó, hogy a versengő sémák közül a specifikusabb érvényesül, mivel az irányjelentésű igekötők és az őket tartalmazó konstrukciós sémák jelentése általában egyformán specifikus.

Az irányjelentésű igekötők közül a többivel szemben nemcsak az érvényesülhet, ami specifikusságának jellege szerint megfelel az alapige jelentése által implikált iránynak (lásd fent). Szerepük lehet a relatív térbeli viszonyoknak (pl. *leemel egy kártyát a csomag tetejéről* < a kártyalap a csomag tetején, azaz a csomag egészéhez képest fenn van; *lesöpri a morzsát az asztalról* < a padló, ahová a morzsa leesik, az asztal lapjánál lejjebb van) és a nézőponttól függő iránynak is (pl. *felemel egy kártyát az asztalról* / *a csomag tetejéről* < az asztal és a rajta lévő kártyacsomag a nézőponthoz képest lenn van). Kérdés, hogy a fentiekén kívül milyen más tényezők befolyásolják még a specifikusságuk tekintetében egymástól nem különböző igekötős sémák alkalmazását.

⁵ A korán grammatikalizálódott *meg* esetében az igekötő irányjelentése a grammatikalizációs folyamat során teljesen eltűnt. Az újabban grammatikalizálódott *agyon* és *tönkre* igekötők esetében irányjelentésről korábban sem volt szó, csak az igekötő alapjául szolgáló ragos főnévhez kötődő lexikai jelentésről, amely azonban a grammatikalizálódás következtében felszámolódott. Ezeknek az igekötőknek a jelentése az irányjelentésű igekötőkéhez képest kevésbé specifikus, de ebben az esetben nem a specifikusság mértéke az, ami meghatározza a mintázatok közötti választást, hiszen a mozgást jelentő igék általában nem, csak bizonyos speciális feltételek esetén kapcsolódhatnak nem irányjelölő igekötőhöz, pl.: *agyongyalogoltam/ futottam/bicikliztem magam*: kimerítőség (exhausztív akcióminőség).

3.2.2. Neologizmusok és konvencionalizálódott igekötös igék sémáinak versengése: a kidolgozási távolság és a példánygyakoriság szerepe

A) A kidolgozási távolság szerepe

A vizsgálatok másik irányát bizonyos igekötőknek azok az újabb igekötös alakjai jelenthetik, amelyeknek az esetében az érintett igekötös igék alapigéinek van konvencionalizálódott igekötös változata is (pl. *be–meg*, *be–el*, *be–le*, *be–fel*, *be–ki*), mivel – különösen különböző igekötös neologizmusokkal kapcsolatban – felmerült (vö. Nádasdy 2003, Pátrovics 2003, Ladányi 2004), hogy bizonyos akcióminőség-jelentések együttesen, elválaszthatatlanul fejeződnek ki bennük. A 3.2.1. pontban kifejtettek alapján ez jelentheti a neologizmusok mintázatainak a más, nem összetett akcióminőség-jelentésű igekötőt tartalmazó konvencionális mintázatokhoz képesti nagyobb jelentésbeli specifikusságát, és – Taylor (2002) elgondolását erre a jelenségre sajátos módon alkalmazva – ez magyarázatot adhat arra, hogy az igekötös neologizmusokban új, komplex akcióminőség-jelentésekben használt igekötők más, konvencionális, nem komplex jelentésű igekötőket cserélnek fel, „szorítanak ki”, gazdagabb tartalmat adva az igekötös igének.

Kérdés azonban, hogy valóban csak erről van-e szó, tehát a neologizmusban szereplő igekötös igére épülő séma mindig specifikusabb tartalmú-e, mint a kiszorított igekötőt tartalmazó séma, amelynek a helyébe lép. Hiszen például a *be* igekötőt tartalmazó neologizmusok egy részében kettős jelenséget figyelhetünk meg: az igekötös ige jelentése egy vagy több, a *be* akcióminőség-jelentésében szerepet játszó új mozzanat kiemelésével valóban specifikusabbá válik, ugyanakkor eredetileg jól megkülönböztetett, differenciált, és ennek megfelelően különböző igekötők által képviselt metaforikus térbeli viszonyok különbsége⁶ egy általánosabb szemlélet alapján neutralizálódik, kevésbé differenciálttá válik. Az alábbiakban négy igekötőnek (*fel*, *le*, *el*, *meg*) a *be* igekötővel való viszonyát vizsgáljuk meg röviden *be* igekötös neologizmusok kapcsán (a Ladányi 2004-ben közölt, az MNSz-ből vett korpuszanyagok alapján).

a) *fel*, *le* és *be*

A *fel* – *le* pár tagjai egy térbeli, fizikai, hangulati stb. skála pozitív, ill. negatív irányába vagy végpontjába való elmozdulást képviselik, pl. *felmegy* – *lejön* (vagy a beszélő nézőpontjának változásával: *lemegy* – *feljön*), *felmelegszik* – *lehűl*, *felvidul* – *lelombozódik*, *felgyorsul* – *lelassul*, *felgyorsít* – *lelassít*. A *be* igekötös neologizmusok egy csoportjában (pl. a *begyorsít*, *begyorsul* és a *belassít*, *belassul*, *befékeződik* igékben) ugyanakkor ez a különbség indifferenssé válik (a *fel* és a *le* különbsége összerosódik), mégpedig egy részben általánosabb, részben másként specifikus szemlélet alapján, amely a folyamat intenzitását és teljességét emeli ki (*begyorsít*: 'nagyon/teljesen felgyorsít', *belassul*: 'nagyon/teljesen lelassul' stb.).

⁶ Az ősi igekötők jelentése eredetileg téri viszonyokat tükrözött, ennek megfelelően az igekötők jelentése és használata részben ennek a viszonyrendszernek az összefüggéseit mutatja fel. A téri viszonyrendszer azonban meghatározó a nyelvben tükröződő szemléletmód, világlátás szempontjából is: az elvontabb, nem térbeli összefüggések nyelvi ábrázolása a konkrét téri viszonyokra épül, és ez meghatározza azt az ősi „nyelvi világmodell”-t, amelynek jellemzői a nyelvi kifejezésekből ma is kielemezhetők (részletesen l. Szilágyi 1996-ban). Ebben a világmodellben a *ki* és *be*, a *le* és *fel*, a *szt* és *össze* stb. igekötők által ábrázolt viszonyok (nemcsak a térbeliek, hanem az ezekre a viszonyokra épülő szemléletmód alapján az elvontabb viszonyok is) világosan meg voltak/vannak különböztetve egymástól. Ebből a rendszerből az ősi igekötők közül csak a *meg* került ki, mivel a jelentése egy általánosulási folyamat során teljesen elszigetelődött az eredeti térjelentésétől – ezért is vált alkalmassá tisztán grammatikai funkciók (aspektus és akcióminőség) jelölésére.

A *be* igekötő 'intenzitás' és 'teljesség' típusú akcióminőség-jelentése más neologizmusok esetében is szerepet játszhat abban, hogy a *be* a *fel* helyébe léphet, pl.: *bevillanyozódik* 'nagyon/teljesen felvillanyozódik', *beidegesedik* 'nagyon/teljesen ideges lesz', *besül valamivel* 'nagyon/teljesen felsül valamivel'. Más esetekben a *be* igekötő az 'intenzitás' jelentéshez kötődő új, 'kezdés' akcióminőség-jelentésében cseréli fel a *fel* igekötőt (amelyhez ez utóbbi akcióminőség-jelentés konvencionálisan kötődik), pl.: *bedereng* 'elkezd nagyon derengeni, feldereng', *bedübörög* 'elkezd nagyon dübörögni, feldübörög'.

b) *el* és *be*

A példák zömében az *el* igekötővel párhuzamosan használt *be* igekötős neologizmusok olyan esetekben fordulnak elő, amikor mind a szokásos *el*, mind az új használatú *be* igekötő valamilyen állapotváltozást jelölő igével társul: *elcsigázódik*, ill. *becsigázódik*, *elcsökevényesedik*, ill. *becsökevényesedik*, *eldurvul*, ill. *bedurvul*. Ha feltesszük a kérdést, hogy mi indokolja a *be* igekötős neologizmusok létrejöttét, akkor elsősorban a *fel* – *le* igekötőkkel kapcsolatos magyarázat merülhet fel: míg az *el* (eredeti téri jelentésének megfelelően) egy kiinduló állapottól egy másik állapot felé tartó folyamatot, az abban valameddig való eljutást jelöli, a *be* igekötő ennek a folyamatnak az intenzitását, teljességét és/vagy kezdetét emeli ki: *becsigázódik* 'nagyon/teljesen elcsigázódik', *becsökevényesedik* 'nagyon/teljesen elcsökevényesedik', *bedurvul* 'elkezd nagyon durva lenni'. (Ezeknek a jelentéseknek a fényében válik érthetővé a manapság oly divatos *beájul* és *behal* igék használata is: szemben T. Somogyi (2003: 373) megjegyzésével ezeket az igéket sohasem használják az *elájul* és a *meghal* konkrét értelmében, csakis túlzó használatban: *beájul valamitől* és *behal valamitől* 'nagyon/teljesen odavan/kikészül valamitől, nagy hatást tesz rá valami'.)

A *be* használatát a neologizmusokban blendszerű analógia is alátámaszthatja: *betespéd* az *ülésre* <--- *beül* az *ülésre* és *eltespéd*; *bekényelmesedik* a *karosszékre* <--- *beül* a *karosszékre* és *elkényelmesedik*. Ezekben az esetekben is az *el* igekötős igék az általánosabb és a *be* igekötős igék a konkrétabb jelentésűek, mivel a *be* ezekben a szerkezetekben eredeti irányjelentésében szerepel (az irányhatározóval való bővülés ezekben a *be* igekötős neologizmusokban ezt a jelentést tükrözi).

Az új *be* igekötős igék használata a szokásos *el* igekötős igék helyett másféle okra is visszavezethető. Például az igekötőváltás gyakran egyszerűen azzal függ össze, hogy azt helyezzük-e a figyelem előterébe, amit szokásosan: a *víz elpárolog* a *tengerből* [a *levegőbe*], vagy valami mást: a *víz bepárolog* [a *tengerből*] a *levegőbe*.

c) *meg* és *be*

A *meg* igekötő a perfekтивitás jelölésén túl az eredményesség (rezultatív akcióminőség, pl. *megír*) és az egyszerűség (szemelfaktív akcióminőség, pl. *megcsóvál*, *megkavar*, *megkondul*) akcióminőség-jelentések létrehozásában vesz részt. Ezeket az akcióminőség-jelentéseket a *meg* igekötős mintázatok nem komplexen, hanem külön-külön fejezik ki.

A *be* igekötő új lexikai jelentéseiben mára már mindezek a jelentéslehetőségek kialakultak, és az igekötő sajátos lexikai jelentéseire épülve ma már akcióminőség-jelentésekké kezdenek formálódni. A *meg* akcióminőség-jelentéseivel érintkező jelentések közül főként a rezultatív akcióminőség dominál, ez az oka annak, hogy a vizsgált anyagban azoknak a *be* igekötős neologizmusoknak az aránya a legnagyobb, amelyek vagy a rezultatív jelentésű szokásos *meg* igekötős igékkel párhuzamosan, vagy eredetileg igekötőtlen igékkel fordulnak elő (l. Ladányi 2004).

A *be* igekötős neologizmusok a *meg* igekötős igékhez képest legtöbbször jelentéstöbbletet tartalmaznak. Így a *meg* igekötőben is meglévő 'eredményesség' jelentésmozzanatához az 'intenzitás', az 'eltúlzottság' vagy a 'teljesség' mozzanata kapcsolódik a következő igekötős igék jelentésében: *befertőz* 'teljesen megfertőz', *bealáz* 'nagyon megaláz', *befenyít* 'nagyon megfenyít', *betámad* 'nagyon megtámad', *bevéd* 'teljesen megvéd', *behirdet* 'mindenütt meghirdet', ill. *berémül* 'nagyon megrémül', *befeszít* 'nagyon megfeszíti magát', *bekövesedik* 'teljesen megkövesedik', *bekeményedik* 'teljesen megkeményedik', *bedermed* 'teljesen megdermed', *berothad* 'teljesen megrothad'.

A *meg* igekötőt tartalmazó igekötős igékre épülő általánosító mintázatok a fentiek szerint tehát kevésbé specifikusak, mint a *be* igekötőt tartalmazó igekötős neologizmusokra épülő sémák, és ez magyarázhatja az új *be* igekötős mintázatok terjedését, mégpedig azokban az esetekben is, amikor a *be* igekötő nem hordoz jelentéstöbbletet a *meg* igekötőhöz képest. Ezekben az esetekben a *be* igekötős neologizmusok akcióminőség-jelentése egybeesik a megfelelő *meg* igekötős igékével. Ilyen akcióminőség-jelentés lehet mind az 'egyszeriség', pl.: *becsillan* 'megcsillan', mind az 'eredményesség', pl. *beelőz* 'megelőz', *bejósol* 'megjósol', *bemozgat* 'megmozgat', *besaccol* 'megsaccol', *bepróbálkozik* 'megpróbálkozik' ige. Ezekben az esetekben az igekötők használatának csak a szituatív, kontextuális vagy stilisztikai feltételei különböznek (l. a 3.2.3. pontban).

Természetesen a *be* igekötős neologizmusok létrejöttében itt is szerepük lehet analógiás folyamatoknak is, például Pátrovics (2003) példái közül a *begyanúsít* a konvencionális *meggyanúsít* helyett a *bevon* a *gyanúsítottak körébe*, a *bekeresztel* a konvencionális *megkeresztel* helyett a *beszentel* mintájára jöhetett létre.

B) A példánygyakoriság szerepe

A neologizmusok és a konvencionalizálódott igekötős igék versengésének vizsgálata alkalmas lenne a példánygyakoriság szerepének tisztázására is, mivel a *be* igekötő újabb használataira még nem épülhettek erős sémák. Az újabb *be* igekötős igék egyelőre valószínűleg nagyrészt kis taglétszámú csoportokra épülő gyenge mintázatokhoz hoztak létre, vagy – egy-egy *be* igekötős ige esetében – olyan nagy példányszámú (azaz kiugró token-gyakoriságú) egyedi esetekben fordulnak elő, amelyek nem annyira csoportjuk sematikus, mint inkább önmaguk tényleges reprezentációját erősítik. Ha ez így van, akkor mindezek miatt a sémák versengésében a gyenge sémákhoz tartozó típusok érvényesülése esetén a típusok gyakorisága helyett valóban inkább a példányok gyakorisága játszhatja a nagyobb szerepet. A példánygyakoriság vizsgálatával kapcsolatban azonban módszertani nehézséget jelent az, hogy az MNSz anyagai nem mutatkoznak megfelelőeknek a problémakör vizsgálatára, mert a vizsgálandó neologizmusok általában csak kis számban mutathatók ki a korpuszban, míg a Google-ben a példák nagyobb számban, gyakran kifejezetten bőségesen fordulnak elő, de a példánygyakoriság megállapítása szempontjából megbízhatatlanok.

3.2.3. Egyéb szempontok

A különböző igekötő + ige mintázatok, igekötős sémák közötti választásokat – azokban az esetekben, amelyekben az egyik igekötővel alkotott neologizmusok felcserélhetik a másik igekötővel alkotott konvencionális igekötős igéket – a Taylor által felvetett szempontok mellett (kidolgozási távolság, példánygyakoriság) más tényezők is befolyásolhatják.

Lehetnek például olyan esetek, amikor egy igével ugyanabban a jelentésben elvileg többféle igekötő is használható lenne, a választás mégis adott, mivel ezt egy-egy konkrét ige esetében az igekötős ige konvencionalizálódottsága és begyakorlottsága dönti el.⁷ A neologizmusok létrejötte olyan kreatív folyamatot feltételez, amelyben a nyelvhasználó eltér a sémától, mivel vagy nem ismeri a konvenciókat, vagy nem elég begyakorlott a tudása a közösség által elfogadott mintázattal kapcsolatban, vagy ismeri a konvenciót (és talán kellően begyakorlott is az adott sémát illetően), de valamilyen okból felülbírálja az ismert sémát. Így az igekötős neologizmusok létrehozásában és használatában, a nyelvi egységek közötti választásban szerepet játszhatnak olyan, a kommunikációs helyzethez kötődő motivációk is, mint például a csoportnormához és a divathoz való alkalmazkodás igénye, a társas jelentések tekintetbe vétele (presztízsjelenségek követése vagy stigmatizált nyelvi jelenségek elutasítása), valamint az újszerűségből mint stilisztikai értékből fakadó hatáskeltés szándéka is. Ezeknek a tényezőknek a tekintetbe vételével a használati szempontokat – a példánygyakoriságon túl is – be kellene kapcsolni egy ilyen típusú vizsgálatba. Kérdés, hogy vajon ezek a jelenségek párhuzamba állíthatók-e a rövidebb kidolgozási távolsággal; vajon azok az egységek konvencionalizálódnak-e nagyobb mértékben, amelyek tartalmilag kidolgozottabb mintázatokat követnek.

4. Kitekintés

Ebben a rövid írásban részben az igekötők előfordulásával és az ige + igekötő típusú mintázatokkal kapcsolatos kutatásokat foglaltuk össze, részben Taylornak a sémák versengéséről szóló 2002-es elképzelése kapcsán arra szeretnénk volna választ kapni, hogy az igekötős igék kapcsolódási mintázatai e keretben vizsgálhatóak-e, és egy ilyen szempontú vizsgálat milyen elvi megfontolásokkal jár. A fő kérdés az, hogy átvihető-e és ha igen, mi módon vihető át a sémák versengésével kapcsolatos elképzelés az inflexió területéről a szóalkotásnak erre a speciális területére. Egyelőre a kérdésfelvetések szintjéig jutottunk el, de ebből is jól látszanak egy ilyen típusú vizsgálatnak a nehézségei. Ennek ellenére korai lenne máris elvetni egy ilyen megközelítésmód lehetőségességét, bár az mindenképpen célszerűnek látszik, hogy az ige + igekötő mintázatok közötti választásban a sémák versengésének szempontja mellett más szempontokat is tekintetbe vegyünk. Az elv felhasználhatóságát a szóalkotásban, ill. ezen belül az igekötőzésben további vizsgálatok alapján lehet majd eldönteni.

Irodalom

- Bondarko, A. V. 1971. *Grammaticeskaja kategorija i kontekst*. Leningrad: Nauka.
 Booij, Geert 2010. *Construction morphology*. Oxford: Oxford University Press.
 Bybee, Joan L. 2007. *Frequency of use and the organization of language*. Oxford: Oxford University Press.
 Fauconnier, Gilles 1997. Blending and grammar. In: *Mappings in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press. 172–176.

⁷ A konvencionalizálódott igekötő + ige konceptuális egységre általában „magas fokú begyakorlottság jellemző: a két elem kapcsolata egyetlen szimbolikus egységként sáncolódik el, így az on-line feldolgozásban nem igényel külön konstruktív erőfeszítést” (Imrényi 2011: 100).

- Fauconnier, Gilles – Turner, Mark 1996. Blending as central process of grammar. In: Goldberg, Adele E. (ed.): *Conceptual structure, discourse and language*. Cambridge: Cambridge University Press. 113–129.
- Gyuris Beáta – Kiefer Ferenc 2008. Az igék lexikai ábrázolása és az eseményszerkezet. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 229–267.
- Imrényi András 2009. Toward a unified functional account of structural focus and negation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 56: 342–374.
- Imrényi András 2011. *A magyar mondat viszonyítási modellje*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Kiefer Ferenc 2003. A kétféle igemódosítóról. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 177–186.
- Kiefer Ferenc 2006. *Aspektus és akcióminőség különös tekintettel a magyar nyelvre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Az igekötők. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 453–518.
- É. Kiss Katalin 2004. Egy igekötőelmélet vázlata. *Magyar Nyelv* 100: 15–42.
- É. Kiss, Katalin 2005. First steps toward a theory of the verbal particle. In: Pinon, Christopher – Siptár, Péter (eds.): *Approaches to Hungarian, Vol. nine. Papers from the Düsseldorf Conference*. Budapest: Akadémia Kiadó. 59–88.
- É. Kiss, Katalin 2008. The function and the syntax of verbal particle. In: É. Kiss, Katalin (ed.): *Event structure and the left periphery: Studies on Hungarian*. Dordrecht: Springer. 17–55.
- Ladányi, Mária 2000. Productivity as a sign of category change: The case of Hungarian verbal prefixes. In: Dressler, Wolfgang U. – Pfeiffer, Oskar E. – Pöchtrager, Markus – Rennison, John R. (eds.): *Morphological analysis in comparison*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 113–141.
- Ladányi, Mária 1999–2001. Synonymy in Hungarian verbal prefixes. In: Szathmári, István (ed.): *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica*. Tomus XXIV: 67–84.
- Ladányi Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igeköötös neologizmusok „helyi értéke”. In: Büky László (szerk.): *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. Szeged: Magyar Nyelvészeti Tanszék, Általános Nyelvészeti Tanszék. 97–118.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2. Descriptive applications*. Stanford: Stanford University Press.
- A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. 1959–1962*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz). <http://corpus.nytud.hu/mnsz>
- D. Máta Mária 2007. *A magyar szófajtörténet általános kérdései*. Nyelvtudományi Értekezések 157. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nádasdy Ádám 2003. Besír, beröhög. In: *Ízlések és szabályok*. Budapest: Magvető Kiadó. 285–288.
- Pátróvics Péter 2003. Megjegyzések igekötőink használatának újabb tendenciáiról. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 202–206.
- Pelyvás, Péter 1996. *Subjectivity in English: Generative grammar versus the cognitive theory of epistemic grounding*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Péter Mihály 2008. A magyar aspektusról – más aspektusból. *Magyar Nyelv* 104: 1–11.
- Pléh Csaba 2000. A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 951–1020.
- T. Somogyi 2003. Az újabb *be* igekötős igék és az ifjúsági nyelv. In: Hajdú Mihály – Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 371–375.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kézvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szili Katalin 2003. A *ki* igekötő jelentésváltozásai *Magyar Nyelv* 99: 163–188.
- Szili Katalin 2005. A *be* igekötő jelentésváltozásai I–II. *Magyar Nyelvőr* 129: 151–164, 282–299.
- Szili Katalin 2009. A *fel*, *le* és egyéb igekötős igék formai-szemantikai viszonyának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 105: 175–188.
- Tanos Bálint 2008. Joan Bybee nyelvelmélete. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII*: 537–566.
- Taylor, John R. 2002. *Cognitive grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. Conceptual metaphors and blends of “understanding” and “knowledge” in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 48: 79–100.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötőről. *Magyar Nyelv* 101: 27–43.